

ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku	Sv. 25	Str. 131 - 146	Osijek 2009.
	Primljeno na sjednici Razreda za društvene znanosti 11. studenoga 2009.		

UDK: 930.25(497.5-3Slavonija)282

Stručni rad

DRAŽEN KUŠEN*

POVIJESNA GRAĐA U CRKVENIM ARHIVIMA SLAVONIJE – ARHIVSKA BAŠTINA KATOLIČKE PROVENIJENCIJE

Sažetak

U radu se najprije definiraju temeljni pojmovi baštine, stvaratelja, imatelja, provenijencije i povijesnog konteksta arhivskoga gradiva koje je nastalo i čuva se „in situ“ u okviru institucija Katoličke crkve u Slavoniji. Predstavlja se njihov povijesni razvoj pod utjecajem vremenskih i prostornih odrednica. Razrada teme usmjerena je na konkretnu arhivsku baštinu katoličke provenijencije koja je nastala i danas se čuva u Slavoniji. To je pisani trag postojanja i rada pojedinih ustanova i osoba kojima je zajednički nazivnik djelovanje u okviru Katoličke crkve. Raščlanjuju se hijerarhijske razine i predstavlja aktualni raster crkvenih i drugih ustanova u Slavoniji koje u svojim arhivima danas čuvaju arhivsko gradivo katoličke provenijencije. Predmetna arhivska baština opisuje se na temelju njezinog funkcionalnog, tipološkog i sadržajnog značenja. Na koncu se u duhu suvremene arhivske teorije i prakse valorizira informacijsko značenje sačuvane arhivske baštine katoličke provenijencije u Slavoniji i ocrta moguća perspektiva njezine zaštite i korištenja.

Ključne riječi: crkveni arhivi, arhivska baština, provenijencija, katolička crkva, Slavonija

* mr. sc. Dražen Kušen, Državni arhiv u Osijeku, 31000 Osijek, K. Firingera 1

1. Uvodni diskurs

U predstavljanju arhivske baštine katoličke provenijencije u Slavoniji najprije treba obrazložiti temeljne pojmove koji su sastavnice ove teme.

1.1. Baština

Definiranje pojma baštine temeljimo na definiciji Tomislava Šole koji baštinu tumači kao „dio kulture koji se sastoji od skupa vrijednosti, prepoznatih, istraženih, zaštićenih i komuniciranih kao identitet!“¹

Primijenimo li tu definiciju na onu baštinu koja je predmet i tema ovoga rada, prepoznamo podudaranje svih bitnih elemenata te definicije. To su podudaranja jasno i očito u crkvenom i u širem društvenom kontekstu. Arhivska baština katoličke provenijencije u Slavoniji jest skup pisanih vrijednosti arhivskoga značaja koji je nastao i čuva se u ustanovama Katoličke crkve na području Slavonije. Ona je prepoznata, istražuje se i zaštićuje kao vrijedan segment ukupne baštine. Konačno, ona se komunicira kao vrijedna sastavnica identiteta upravo Slavonije, odnosno njezinoga područja i stanovništva.

1.2. Provenijencija – stvaratelj i njegov kontekst

Budući da se radi o arhivskoj baštini, ključnu ulogu u njezinom upoznavanju, vrednovanju i zaštiti imaju temeljni arhivistički pojmovi stvaratelja i imatelja, i to onih koji su svojim postojanjem i djelovanjem locirani u Slavoniji. Ne uzima se u obzir ona arhivska baština katoličke provenijencije koja nosi informacije o Slavoniji i Katoličkoj crkvi u Slavoniji, a čuva se u arhivima izvan područja Slavonije, drugdje u Hrvatskoj ili u inozemstvu (Mađarska, Austrija, Italija, Vatikan i drugdje). Iako je dio toga bogatstva arhivske baštine o Slavoniji u arhivima izvan Hrvatske istražen, evidentiran i objavljen², još uvijek preostaje dugi niz godina sustavnoga

¹ Prof. dr. sc. Tomislav Šola, Sveučilište u Zagrebu, 2002.

² Osim ranije objavljivanih arhivskih izvora, u novije je vrijeme također bilo više izdanja od kojih ovdje spominjemo samo neke. Iz Biskupijskog arhiva u Pečuhu : *Visitationes Canonicae-Kanonske vizitacije: knjiga II I: Valpovačko-miholjačko područje : 1730.-1830. Prepisao, preveo i priredio Stjepan Sršan. Osijek : Državni arhiv u Osijeku : Biskupija Đakovačka i Srijemska, 2005. Iz Vatikanskih arhiva : Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Serafin Vannutelli = Correspondentia Josephi Georgii Strossmayer cum Seraphino Vannutelli : 1881. - 1887. / priredili Josip Balabanić – hrvatski prijevod i sadržaj, Josip Kolanović – latinski tekst i komentar. Zagreb: Hrvatski državni arhiv: Kršćanska sadašnjost : Dom i svijet, 1999.; Đakovačka i Srijemska biskupija : biskupski procesi i izvještaji : 17. i 18. stoljeće / priredili Antun Dević, Ilija Martinović : [tekstove usporedio*

rada na tome. To, međutim, nije predmet ovoga rada. Ovdje se govori o stvarateljima i imateljima te arhivskome gradivu koje je nastalo i čuva se *in situ* u Slavoniji.

Stvaratelj je ustanova ili pojedinac, pravna ili fizička osoba, u ovom slučaju katoličke crkvene provenijencije od koga proizlazi predmetno arhivsko gradivo. To je dokumentacija koja je mogla nastati u okviru njegova spisovodstvenoga kancelarijskog sustava (fond) ili je mogla biti s različitom svrhom prikupljena tijekom njegova djelovanja (zbirke). U crkvenom kontekstu stvaratelj je najčešće ujedno i imatelj arhivskoga gradiva.

Imatelj je pravna ili fizička osoba, ustanova ili pojedinac, u čijem se posjedu predmetno arhivsko gradivo trenutno nalazi i koji s njim raspolaže. Imatelj, dakle, posjeduje predmetno arhivsko gradivo, a samim time ima i moralnu i zakonsku obvezu njegova čuvanja, zaštite i korištenja. Iz perspektive informacijske i uporabne vrijednosti arhivske baštine, sukladno njezinoj vrijednosti na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i široj razini, pojavljuje se potreba i važnost omogućavanja korištenja te baštine za potrebe istraživanja.³

Svaki zapis ima svoju **provenijenciju**. U ovom slučaju to je Katolička crkva u Slavoniji. Pojedinačni stvaratelj u kontekstu Katoličke crkve, odnosno pojedina institucija čijim je djelovanjem nastalo predmetno arhivsko gradivo, predstavlja njegovu užu provenijenciju (uža provenijencija = sam stvaratelj: župa, samostan, biskupija, kaptol...). Skup srodnih stvaratelja kao što su župe i dekanati u jednoj biskupiji ili redovničke kuće i samostani u jednoj provinciji, odnosno Katolička crkva kao sveobuhvatna institucija, predstavlja njegovu širu provenijenciju (šira provenijencija = resor ili skup srodnih stvaratelja).

Istodobno, bez obzira na provenijenciju arhivskoga gradiva, postoji **kontekst njegova nastanka**. S jedne strane postoji kontekst srodnih stvaratelja šire provenijencije, a s druge strane postoji još širi opći geografski,

s izvornikom Andrija Lukinović]. Zagreb : Hrvatski državni arhiv : Kršćanska sadašnjost, 1999.; Đakovačka i Srijemska biskupija : spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere : 17. stoljeće / priredio Antun Dević ; [tekstove usporedio s izvornikom Andrija Lukinović ; urednik Josip Kolanović]. Zagreb : Hrvatski državni arhiv : Kršćanska sadašnjost, 2000.

3 Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, str. 1215-1217.

povijesni, društveni, kulturni, politički, tehnološki i materijalni kontekst u kojem djeluje stvaratelj i u kojem je okruženju sam zapis nastao. Onaj prvi, širi od samoga stvaratelja, ali još uvijek u okviru šire provenijencije, možemo smatrati *intraprovenijencijskim kontekstom*. U ovom slučaju to je Katolička crkva. Onaj drugi, sveobuhvatni, koji nadilazi i samoga stvaratelja i njegov *intraprovenijencijski* kontekst, možemo smatrati *ekstraprovenijencijskim kontekstom*. U ovom slučaju to je Slavonija, odnosno Hrvatska, sa svim svojim općim vremenskim, prostornim i društvenim sastavnicama.⁴

1. Katolička crkva u Slavoniji i njezina arhivska baština

Institucije Katoličke crkve u Slavoniji, čija dokumentacija danas čini arhivsku baštinu katoličke provenijencije u Slavoniji, svoje djelovanje *in situ* dokumentiraju i tu dokumentaciju čuvaju tek od vremena oslobođanja Slavonije od Osmanlija krajem 17. stoljeća. Sve ono što je stvarano, bilježeno i čuvano u srednjovjekovnoj Slavoniji prije i za vrijeme Osmanlija, ili je uništeno, ili se čuva drugdje u Hrvatskoj i Europi.

2.1. Povijesni pregled stvaratelja

Nakon oslobođenja od Osmanlija, Slavonija je u crkveno-jurisdikcijskom⁵ smislu bila pod Zagrebačkom, Pečuškom i Bosanskom biskupijom, a sam grad Osijek, zbog svoga značenja i važnosti, izravno je podvrgnut pod jurisdikciju ostrogonskog nadbiskupa (mađarskog primasa). Tako je Slavonija u crkvenom smislu bila pastoralno razdijeljena i materijalno siromašna jer su važna crkvena središta, osim male i tada neznatne Bosanske biskupije, bila izvan Slavonije. Budući da je obnova Slavonije u 18. stoljeću podrazumijevala materijalnu, socijalnu i duhovnu obnovu, mjerodavne su crkvene i državne vlasti poduzele određene promjene. Najprije su 1773. godine

4 *Koncept intraprovenijencijskog i ekstraprovenijencijskog konteksta nastanka i vrednovanja arhivskoga gradiva autor je ovog rada izložio i obrazložio u svojim radovima na skupovima s međunarodnim sudjelovanjem u Tuzli 2007. godine i u Radencima 2009. godine. Usp. D. Kušen, Nacionalne i međunarodne osnove za zaštitu arhivske baštine crkava i vjerskih zajednica // Arhivska praksa 11/2008. Međunarodno arhivsko savjetovanje u Tuzli 9. i 10. listopada 2008., Tuzla : Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Arhiv Tuzlanskog kantona, 2008., str. 168-182.; D. Kušen, „Total archives“ strategija u teoriji i praksi. // Tehnični in vsebinski problemi klasičnoga in elektronskoga arhiviranja, Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih 25.-27. marec 2009., Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2009., str. 105-117.*

5 *“jurisdikcija lat. (isp. jus + dicere – govoriti) sudska nadležnost; pravo suđenja, a također i oblast, djelokrug na koji se prostire to pravo.” B. Klaić, Rječnik stranih riječi. Zagreb : Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1990., str. 637; Pojam jurisdikcije u crkvenim okvirima puno je širi i obuhvaća vlast u crkvi koja se ne ograničava samo na sudsko područje nego također na vlast upravljanja u širokome smislu.*

pod upravom jednoga biskupa sa sjedištem u Đakovu *aequiprincipaliter* ujedinjene Bosanska i Srijemska biskupija. Prvi biskup sjedinjenih biskupija bio je Matej Franjo Krtica. Ta je nova biskupija u više pripajanja do 1780. godine obuhvatila ne samo područje bivših biskupija Bosanske i Srijemske, nego i grad Osijek, dio slavonskih župa u brodskom kraju te sve župe istočne Slavonije koje su do 1780. godine pripadale Pečuškoj biskupiji. Pod Pečuškom su biskupijom ostali samo Valpovački i Donjomiholjački dekanat u sjevernoj Slavoniji. Oni su pod upravu đakovačkih biskupa prešli nakon Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije, kada je đakovački biskup 1923. godine imenovan administratorom Apostolske administrature sjeverna Slavonija te Apostolske administrature Baranja (južne Baranje, koja je nakon Prvog svjetskog rata pripala Kraljevini SHS, a ostala u sastavu Pečuške biskupije). Ta su područja Pečuške biskupije tek krajem šezdesetih godina 20. stoljeća inkorporirana u Đakovačku ili Bosansku i Srijemsku biskupiju.⁶ U okrilju sjedišta biskupije, u Đakovu je 1806. godine osnovano i visoko filozofsko-teološko učilište *Institutum philosophico-theologicum*, kasnije Visoka bogoslovna škola, pa Teologija u Đakovu kao dislocirani studij Zagrebačkog sveučiliša, a od 2005. godine Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu u sastavu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Danas je to najstarija visokoškolska ustanova u Slavoniji koja ima neprekinuto djelovanje preko dvjesto godina.

Za daljnje značenje i ulogu Katoličke crkve u Hrvatskoj i Slavoniji veliko je značenje imalo uzdizanje Zagrebačke biskupije na rang nadbiskupije i sjedišta metropolije te osnivanje sjevernohrvatske crkvene pokrajine sa sjedištem u Zagrebu 1852. godine. Tim se činom Katolička crkva u Hrvatskoj i Slavoniji konačno potpuno osamostalila i oslobodila dotadašnjeg presudnog utjecaja ugarske crkvene organizacije i hijerarhije.⁷ Novu su metropoliju, osim Zagrebačke nadbiskupije, činile još Bosanska ili Đakovačka i Srijemska biskupija te Križevačka eparhija (biskupija za vjernike grkokatoličkog obreda⁸ u Hrvatskoj i šire, a čije su župe grupirane na nekoliko područja

6 Usp. A. Šuljak, *Vjerske organizacije u sjeveroistočnoj Hrvatskoj u prošlosti i sadašnjosti*. // S. Sršan (ur.), *Hrvatska – povijest sjeveroistočnog područja* (str. 188-206), Osijek : Povijesni arhiv u Osijeku, 1994.

7 Usp. F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1991.

8 *Grkokatolici su vjernici katolici, pripadnici Grkokatoličke crkve koja se na temelju kanonskoga prava i svoje tradicije u bogoslužju služi bizantskim obredom i grčkim, staroslavenskim ili narodnom jezikom. Ta je crkva u punom zajedništvu s Rimskom crkvom i priznaje papu za svoga vrhovnog poglavara. Grkokatolička crkva u Hrvatskoj ima svoju organizaciju od 16. stoljeća. Kao sljednica Marčanske eparhije (1511.), u Križevcima je 1777. godine ustanovljena Križevačka eparhija za vjernike katolike istočnog obreda. U početku je bila u sastavu Ostrogonke, a zatim novoosnovane Zagrebačke metropolije (1852). Od 1966. godine sjedište joj je u Zagrebu. Vjernici te eparhije danas su uglavnom Hrvati, Rusini i Ukrajinci, a jurisdikcija joj se prostire na cijelom području Hrvatske, Slovenije te Bosne i Hercegovine. Križevačka eparhija URL: <http://krizevci.hbk.hr> (2009-03-30).*

u Slavoniji, u okolici Slavenskog Broda i Đakova, u Osijeku te u okolici Vukovara i Vinkovaca).

Nove okolnosti na kraju 20. i na početku 21. stoljeća donijele su promjene i novo ustrojstvo Katoličke crkve u Slavoniji, Baranji i Srijemu. U Požegi je 1997. godine uspostavljena nova Požeška biskupija, a 2008. godine od dotadašnje se jedinstvene Đakovačke ili Bosanske i Srijemske biskupije izdvaja Srijemska biskupija i osamostaljuje sa sjedištem u Srijemskoj Mitrovici. Đakovačka ili Bosanska biskupija uzdiže se na rang nadbiskupije te mijenja naziv u Đakovačko-osječku nadbiskupiju s Đakovom kao sjedištem i Osijekom kao susjedištem nove nadbiskupije. Đakovo ujedno postaje metropolitansko sjedište i središte crkvenog života nove Đakovačko-osječke crkvene pokrajine ili Đakovačko-osječke metropolije. Novu metropoliju čine Đakovačko-osječka nadbiskupija, Požeška biskupija i osamostaljena Srijemska biskupija.

Katolička crkva u Slavoniji danas uglavnom ima u gradovima po nekoliko, a u selima po jednu župu dok jedan dio župa ima i pripadajuće filijale. Slavonija je također bogata redovničkim kućama i samostanima katoličkih redovnika i redovnica. Oni na poseban način u okviru Katoličke crkve, pored pastorala, kontinuirano sudjeluju u školstvu i predškolskom odgoju, kulturnom i društvenom životu te karitativnoj djelatnosti.

Tako se na prostoru Slavonije od kraja 17. stoljeća, a pogotovo pod jurisdikcijom hrvatske crkvene hijerarhije od druge polovice 19. stoljeća, radom biskupijskog klera, redovnika i redovnica te katoličkih laika, kroz djelovanje niza različitih crkvenih ustanova, razvija živa pastoralna, kulturna i prosvjetna djelatnost. To djelovanje Katoličke crkve, njezinih ustanova i pojedinaca, zabilježeno je u dokumentima koji danas predstavljaju neprocjenjivu riznicu zapisa o prošlosti Katoličke crkve u Slavoniji, ali i o prošlosti Slavonije kao geografskog, povijesnog, društvenog i kulturnog konteksta toga djelovanja.

2.2. Tipologija arhiva Katoličke crkve u Slavoniji

U skladu sa *Zakonikom kanonskoga prava*,⁹ svaka crkvenoupravna jedinica (biskupija, dekanat, župa), kao i svaka ustanova posvećenog života (provincije, samostani, redovničke kuće) ili pak bilo koja druga crkvena ustanova (internat, škola, socijalna ustanova) mora imati i svoj arhiv. Taj je arhiv zapravo registratura ustanove u kojoj se kontinuirano odlaže, evidentira i čuva sve arhivsko gradivo koje nastaje njezinim radom.

U Slavoniji danas, prema djelatnosti ureda i crkvenih tijela, postoji višerazinska mreža crkvenih arhiva katoličke provenijencije, a svaki od njih ima veće ili manje značenje u kontekstu kulturne baštine Slavonije:

- biskupijski ili dijecezanski arhivi u Đakovu i Požegi, u čijem su sastavu također arhivi biskupijskih središnjih ustanova i kaptolski arhivi
- dekanatski arhivi u sjedištima dekanata;
- župni arhivi u svim župama;
- arhivi redovničkih zajednica:
 - provincijalni arhivi: Hrvatske provincije Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu; Hrvatske provincije Marijinih sestara u Osijeku; Ukrajinske provincije Sestara Vasilijanki u Osijeku;
 - samostanski arhivi: u franjevačkim samostanima u Virovitici, Cerniku, Požegi, Slavanskom Brodu, Našicama, Osijeku, Vukovaru, Šarengradu, Iloku i Vinkovcima; Milosrdnih sestara sv. Vinka Paulskoga u Požegi i Osijeku, Družbe Isusove u rezidenciji u Osijeku;
 - kućni arhivi u svim redovničkim kućama i samostanskim filijalama spomenutih i drugih redovničkih zajednica;
- arhivi bratovština i pobožnih društava koji se uglavnom čuvaju u župnim i samostanskim arhivima;
- arhivi ostalih crkvenih organa i ustanova koje se bave školstvom, predškolskim odgojem, kulturom, gospodarstvom i karitativnom djelatnošću; neki se od njih, kao arhivi središnjih biskupijskih ustanova, čuvaju u biskupijskom ili dijecezanskom arhivu.

9 *Codex Iuris Canonici (Zakonik kanonskoga prava)*, Zagreb : Glas Koncila, 1988.

Arhivska baština katoličke provenijencije u Slavoniji prvi je put sustavno predočena javnosti 1984. godine u okviru izdanja *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ – SR Hrvatska*. U tom je izdanju arhivska baština vjerskih zajednica cijele Hrvatske uvrštena u tri skupine: (nad)biskupijski/eparhijski, kaptolski i nadžupni arhivi; arhivi redovničkih provincija; samostanski arhivi. Unutar tih skupina pregled se donosi u skladu s važećom klasifikacijskom shemom. Arhive katoličke provenijencije u Slavoniji nalazimo u odgovarajućim biskupijama, redovničkim provincijama i samostanima koji postoje ili djeluju na prostoru Slavonije. To je prezentiranje vjerske arhivske baštine bilo nadasve vrijedno, ali se ipak radilo o djelomičnim i nedovoljnim informacijama za ozbiljan uvid u njihovo stvarno stanje i sadržaj.¹⁰

U novom *Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, raniji su podaci u određenoj mjeri ažurirani i nadopunjeni. Tu je arhivska baština vjerskih zajednica u Hrvatskoj temeljno podijeljena na onu katoličke provenijencije i onu koja potječe od ostalih vjerskih zajednica. Arhivska baština katoličke provenijencije razvrstana je u dvije skupine: nad/biskupije i kaptoli (u kojoj su i druge ustanove crkveno-upravnog karaktera); arhivi redovničkih zajednica (za svaku se redovničku zajednicu napose donose podaci o evidentiranim provincijalnim i samostanskim arhivima). Arhive katoličke provenijencije u Slavoniji i ovdje nalazimo u okviru odgovarajućih biskupija i redovničkih zajednica koje djeluju na prostoru Slavonije. Revizija i prikupljanje novih podataka pridonijeli su cjelovitijem sadržaju. Podaci, međutim, i nadalje nisu cjeloviti, a u pojedinim slučajevima priređeni su od strane imatelja bez dosljedne primjene stručnih arhivističkih kriterija s obzirom na prepoznavanje samoga stvaratelja i stručno arhivističko razlikovanje fondova od zbirki. U svakom slučaju, novi pregled, u skladu s važećom klasifikacijskom shemom za arhivske fondove i zbirke u Hrvatskoj, donosi bogatiji i cjelovitiji prikaz ove arhivske baštine u odnosu na onaj iz 1984. godine.¹¹

¹⁰ Usp. *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Hrvatska, Beograd : Savez arhivskih radnika Jugoslavije, 1984., str. 517-565.*

¹¹ Usp. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2006., str. 1215-1300.*

2.3. Tipologija arhivskoga gradiva

Tipologija arhivskoga gradiva u predmetnim arhivima ovisi o razini i funkciji njegova stvaratelja. Međutim, crkvene upravne jedinice na različitim razinama stvaraju gradivo koje je po svojoj naravi i funkciji tipološki slično onim temeljnim vrstama arhivskoga gradiva koje nastaje i u jedinicama državne, područne i lokalne uprave i samouprave. Tipološki slično gradivo stvaraju ili zaprimaju također sve samostalne ustanove (odgojni zavodi, škole, instituti, socijalne, zdravstvene, karitativne, gospodarske i druge ustanove). To su: tekući spisi zaprimljeni ili stvoreni u uredskom poslovanju s pripadajućim registraturnim evidencijama; zapisnici upravnih tijela i drugih vijeća i komisija; imovinsko-pravna dokumentacija; matične knjige s pripadajućom matičnom dokumentacijom; financijska dokumentacija; službeni listovi/glasnici/bilteni – vlastitog izdanja i zaprimljeni od viših upravnih tijela. Dodatno se u određenim okolnostima i kod pojedinih arhiva pojavljuju: ostavštine pojedinih (najčešće čelnih ili istaknutih) osoba; razni rukopisi; dokumentacija druge provenijencije darovana ili pohranjena u depozit. Kod samostanskih i kućnih arhiva redovničkih zajednica dodatno se pojavljuju: kućni ljetopisi; nekrologiji; različite evidencije poslovanja; ostavštine pojedinih članova.

Arhivi pojedinih samostana i redovničkih kuća često su dodatno kompleksni jer je uz život i djelovanje redovničke zajednice često povezano i vođenje župe i nekih drugih kulturnih ili školskih djelatnosti. Stoga, osim samostanske, u tom arhivu često nalazimo i registraturu župe i/ili neke druge ustanove koja je djelovala u okviru samostana (redovničke kuće). Bez obzira na iste ljude, prostor i vrijeme, radi se o različitim provenijencijama (različitom stvaratelju) i različitim cjelinama arhivskoga gradiva (fondovima) iako se odlažu u istom crkvenom arhivu.

Osim toga, arhivsko gradivo drugih crkvenih i javnih ustanova i pojedinaca, osobni fondovi pojedinih svećenika i redovnika, a često i zbirke arhivskoga gradiva oblikovane u skladu s posebnim ili praktičnim potrebama, dodatno obogaćuju i upotpunjuju sadržajno značenje mnogih crkvenih arhiva.

2.4. Sadržajno značenje, vrijednost i korištenje

Uz arhivsko gradivo koje je nastalo djelovanjem crkvenih ustanova i osoba, u tim se arhivima često čuva i arhivsko gradivo koje je prikupljeno s različitih osnova, odnosno zaprimljeno kao dar ili depozit. U cjelini, sva je ta baština svojim sadržajem osobito vrijedan povijesni izvor. S jedne strane, ona je trag i dokaz postojanja i djelovanja Katoličke crkve i služi samome imatelju za potrebe crkvene administracije i crkvene povijesti. S druge strane, radi se o vrijednim informacijama koje u istraživanju povijesti Slavonije upotpunjuju sliku cjelokupnoga konteksta nastanka toga gradiva i djelovanja crkvenih institucija u Slavoniji. To su često podaci koji se odnose na geografiju, demografiju, genealogiju, kulturu (književnost, glazbu, likovnu umjetnost), odgoj i obrazovanje, gospodarstvo i politiku. Iako se takvih podataka može naći u mnogim crkvenim izvorima svih razdoblja, posebno su vrijedni oni koji se odnose na razdoblja u kojima su istaknute crkvene osobe imale važnu ulogu u školstvu, znanosti i kulturi, društvenom životu, politici i gospodarstvu, kao što je to bio, primjerice, đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, ali i mnoge druge crkvene osobe u povijesti Slavonije i Hrvatske.

Svako arhivsko gradivo nastaje u određenom kontekstu, užem (*intraprovenijencijskom*) i širem (*ekstraprovenijencijskom*). Kontekst nastanka ujedno je i kontekst njegova korištenja jer se već u samoj registraturi stvaratelja čuva upravo zbog svoje vrijednosti za buduće korištenje. Kod funkcionalne vrijednosti arhivskoga gradiva uočavamo funkcionalnu dihotomiju. To gradivo s jedne strane ima uporabnu (usualnu), a s druge strane baštinsku (hereditalnu) vrijednost. Iako su obje te vrijednosti prisutne u jednom i drugom kontekstu, ipak je njihov naglasak u pojedinom kontekstu specifičan. Dakako da jedna drugu ne isključuju nego svaka od njih u pojedinom kontekstu ima prevagu. Naime, arhivsko gradivo nastalo u okviru institucija katoličke provenijencije u tome kontekstu primarno služi za uporabu same crkvene administracije i kao izvor informacija o stvaratelju i njegovu radu u *intraprovenijencijskom* crkvenom kontekstu. Stoga je u tome kontekstu naglasak na uporabnoj (usualnoj) vrijednosti arhivskoga gradiva. Nasuprot tome, u *ekstraprovenijencijskom* kontekstu primarni je naglasak upravo na baštinskoj (hereditalnoj) vrijednosti toga istoga gradiva jer za opći društveni kontekst ono ima upravo tu vrijednost. Povrh toga, prepoznavanje

i vrednovanje baštinskoga značenja toga gradiva širi se u koncentričnim krugovima od lokalne, preko regionalne i nacionalne razine, sve do njegova baštinskoga vrednovanja u okviru svjetske kulturne baštine.¹²

Dihotomija funkcionalne vrijednosti istoga arhivskoga gradiva u različitom kontekstu može se zorno predočiti na primjeru Zapisnika kanonske vizitacije¹³ bilo koje župe u Slavoniji. Naime, radi se o dokumentu crkvene provenijencije koji se čuva u crkvenom arhivu. Kanonska vizitacija župe redoviti je nadzorni postupak Katoličkoj crkvi kojim mjerodavna crkvena vlast obavlja pregled stanja jedne župe u svim segmentima duhovnog i materijalnog stanja i djelovanja. Zapisnik o obavljenoj kanonskoj vizitaciji ima svoju vrijednost u *intraprovenijencijskom* (= crkvenom) i *ekstraprovenijencijskom* (= širem društvenom) kontekstu. U *intraprovenijencijskom* kontekstu on ima primarno uporabnu (usualnu) vrijednost. U tom kontekstu on je prvenstveno nositelj kontinuiranoga traga i dokument koji crkvenoj upravi služi kao skup informacija o jednoj župi u određenom vremenskom trenutku ili razdoblju u svim segmentima njezina postojanja i djelovanja (duhovnom, materijalnom, pastoralnom, kulturnom...). Taj isti dokument u *ekstraprovenijencijskom* kontekstu ima primarno baštinsku (hereditalnu) vrijednost. Naime, u tom kontekstu on je za povjesničare i za baštinske ustanove važan paralelan povijesni izvor informacija (a u pojedinim slučajevima i jedini očuvani izvor informacija) o vremenu, prostoru, ljudima i događajima koji su činili širi kontekst postojanja i djelovanja jedne katoličke župe. U takvim su dokumentima crkvene provenijencije često očuvane informacije koje nisu zabilježene ni u jednom drugom očuvanom izvoru.

3. Aktualno stanje i perspektiva

Aktualno stanje u crkvenim arhivima katoličke provenijencije u Slavoniji oslanja se na novije crkvene odredbe iz druge polovice 20. i s početka 21. stoljeća. Biskupska je konferencija Jugoslavije za sve

¹² Polazište koncepta svjetske kulturne baštine bila je Haška konvencija iz 1954. godine. Ona je bila rezultat dugotrajnih nastojanja koja su započela u SAD-u u drugoj polovici 19. stoljeća, a konačno rezultirala općepriznatom Haškom konvencijom o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. godine. Usp. B. Stulli, *Arhivistika i arhivska služba: Studije i prilozi*, Zagreb, 1997., str. 263-292. Na tim se temeljima razvio koncept koji danas zahtijeva kontinuirani zaštitnički pristup kulturnim dobrima svakoga pojedinog naroda i države, odnosno provenijencije, pa tako i arhivskoga gradiva vjerske provenijencije. Naime, nestanak ili propadanje bilo kojeg segmenta baštine, bilo koje provenijencije i na bilo kojoj razini, krnji cjelovitost i umanjuje vrijednost ukupne svjetske kulturne baštine.

¹³ Kanonska je vizitacija redoviti postupak u Katoličkoj crkvi (i u nekim drugim crkvama) kojim mjerodavna crkvena vlast o određenim vremenskim razmacima obavlja nadzor i bilježi podatke o jednoj župi ili ustanovi u svim segmentima njezinog duhovnog i materijalnog stanja i djelovanja.

katoličke ustanove na području tadašnje zajedničke države donijela 1973. godine *Uredbu o crkvenim arhivima* koja daje napatke o uređenju crkvenih arhiva te evidentiranju, obradi i korištenju arhivskoga gradiva.¹⁴ Budući da postupci koje provodi crkvena administracija izravno utječu na sadržaj dokumenata koji postaju arhivsko gradivo u crkvenim arhivima, znatnu ulogu ima i *Pravilnik o crkvenim maticama i drugim uredskim knjigama* iz 1990. godine.¹⁵ Sličan je *Pravilnik o crkvenim maticama i drugim uredskim knjigama*¹⁶ donijela i Hrvatska biskupska konferencija 2002. godine. Na temelju *Uredbe o crkvenim arhivima* iz 1973. godine, uz ažuriranje, izmjene i dopune, Hrvatska je biskupska konferencija iste godine donijela i svoju *Uredbu o crkvenim arhivima*.¹⁷ U četiri naslova i kroz 39 članaka, *Uredba* konstatira i regulira postojanje crkvenih arhiva Katoličke crkve u Hrvatskoj i definira njihov status, djelovanje, vođenje i stavljanje gradiva na raspolaganje zainteresiranim strankama i istraživačima.

Iako su crkveni arhivi ustanove uglavnom zatvorenog tipa, pod utjecajem novih strujanja i suvremenih odnosa između crkve i svijeta također doživljavaju preobrazbu u stručnom i organizacijskom smislu. Tako se, osim čuvanja i obrade, sve više omogućava i korištenje toga gradiva za istraživanja, a razvija se i suradnja s drugim kulturnim, znanstvenim i obrazovnim ustanovama. Ipak, ta se otvorenost manifestira u širokom spektru stupnjeva raspoloživosti, ovisno od zajednice do zajednice i od ustanove do ustanove. Međutim, što su zahtjevi izvana češći, veći i prisutniji, to su veće i perspektive za otvaranja tih ustanova za njihovo redovito korištenje.¹⁸ U tom se smislu u ovom radu može navesti nekoliko primjera postupaka sređivanja i evidentiranja crkvenih arhiva u Slavoniji koji su u tijeku.

Prilikom pripremanja referata za znanstveni simpozij povodom 725 godina franjevacu u Virovitici, u cijelosti je pregledan i djelomično sređen i

14 Usp. M. HRG, *Briga za crkvene arhive (u prilogu članka nalazi se Uredba o crkvenim arhivima, Biskupska konferencija Jugoslavije, 1973.)* // *Arhivski vjesnik, god. XVI (1973), 409-416*; vidi također: *Arhivi i arhivsko gradivo: zbirka pravnih propisa 1828-1997.*, Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 1998., str. 193-200.

15 Usp. *Pravilnik o crkvenim maticama i drugim uredskim knjigama, Biskupska konferencija Jugoslavije. // Vrhbosna, 4/1990.*, str. 10-13.

16 Usp. *Pravilnik HBK o crkvenim maticama i drugim uredskim knjigama. // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, 9/2002.*, str. 536-540.

17 Usp. *Uredba HBK o crkvenim arhivima, Hrvatska biskupska konferencija //Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, 9/2002.*, str. 541-543.

18 Usp. F. Cavazzana Romanelli, *Crkveni arhivi kao kulturna središta // Vjesnik Istarskog arhiva, sv. 8-10 (2001-2003)*, str. 63-80.

popisan fundus arhivskoga gradiva toga franjevačkog arhiva. Njegov sadržaj i značenje predstavljeni su na simpoziju, a cjeloviti posao na sređivanju gradiva i pisanju obavijesnih pomagala bit će dovršen do kraja 2009. godine.¹⁹

U okviru projekta *Hrvatska pisana baština: teorijske tehnološke pretpostavke organizacije i zaštite*²⁰ autor ovog rada izvršio je osnovno istraživanje materijalnoga stanja arhivskih prostora i arhivskoga gradiva te dosadašnjeg rada na inventariziranju arhivske baštine u franjevačkim samostanima istočne Hrvatske u Osijeku, Vukovaru, Šarengradu i Iloku. Rezultati toga osnovnog istraživanja prezentirani su na Stručnom savjetovanju Hrvatskog arhivističkog društva u Karlovcu 2006. godine.²¹ Detaljno istraživanje, izrada obavijesnih pomagala za sve fondove i zbirke u tim arhivima te izrada elaborata o zaštiti te izuzetno vrijedne arhivske baštine Slavonije, planira se u okviru posebnoga projekta.

Nadbiskupijski arhiv u Đakovu danas posjeduje i čuva uglavnom arhivsko gradivo koje je nastalo djelovanjem crkvenih ustanova i osoba u Đakovu povezanih sa sjedištem biskupije, ali i manju količinu arhivskoga gradiva koje je nastalo djelovanjem pojedinih župa ili svećenika diljem biskupije te depozita s arhivskom ostavštinom drugih stvaratelja.²² Danas je taj arhiv smješten u suvremenom namjenskom prostoru Središnje nadbiskupijske knjižnice i arhiva u sklopu kompleksa Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Đakovu.²³ Informacije o arhivskom gradivu koje se u tom arhivu čuva bile su sumarno prezentirane javnosti u *Pregledu arhivskih fondova i zbirki u SFRJ – SR Hrvatska* 1984. godine²⁴ te ponovno, dopunjene, u novom *Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske* 2006. godine.²⁵

19 Usp. D. Kušen. *Franjevački arhiv u Virovitici. // 725. godina franjevaca u Virovitici, Zbornik radova međunarodnog simpozija* 17. – 19. listopada 2005., HAZU Zavod za znanstveni i umjetnički rad Osijek, Zagreb-Osijek, 2006., str. 79-85.

20 Znanstveni program Organizacija, interpretacija i očuvanje hrvatske pisane baštine pod vodstvom prof. dr. sc. Tatjane Aparac-Jelušić, priredio je Odsjek za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Osijeku i Odjel za knjižničarstvo na Sveučilištu u Zadru. Program je prijavljen kod Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH 2006. godine, a dio njega je i projekt *Hrvatska pisana baština: teorijske tehnološke pretpostavke organizacije i zaštite*.

21 D. Kušen. *Obrada i opis arhivskoga gradiva u arhivima franjevačkih samostana istočne Hrvatske. // Radovi 41. savjetovanja HAD s temom Arhivska služba na pragu pristupa Hrvatske Europskoj Uniji, u Karlovcu od 2. do 4. listopada 2006. Karlovac : Hrvatsko arhivističko društvo, Državni arhiv u Karlovcu, 2006., str. 15-27.*

22 Usp. *Središnja biskupijska knjižnica i Arhiv u Đakovu. Đakovo : Đakovačka i Srijemska biskupija, 2005., str. 3-6.*

23 Usp. *Isto*, str. 9.

24 Usp. *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ*, str. 525-526.

25 Usp. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, str. 1220.

Fondovi:

- KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU (Visoka bogoslovska škola) Đakovo (1810-); 1810-2000: knj. 27, svež. 100, dosjea o svećenicima i studentima 12.
- ĐAKOVAČKA ILI BOSANSKA I SRIJEMSKA BISKUPIJA (Diocesis Diakovarensis seu Bosnensis et Syrmienensis) - Đakovo (1089-); 1702-2000: knj. 260, svež. 1.378; 211.
- KANONSKE VIZITACIJE ĐAKOVAČKE BISKUPIJE; 1751-1873: knj. 10, svež. 18; 2,4.
- KAPTOL ĐAKOVAČKE BISKUPIJE (Capitulum ecclesiae Diakovarensis seu Bosnensis et Syrmienensis) -Đakovo (1773-); 1773-1950: knj. 87, svež. 548; 57.
- VLASTELINSTVA/VELEPOSJEDI ĐAKOVAČKE BISKUPIJE - Đakovo (oko 1089-); 1758-1946: knj. 232, svež. 972; 110. Gospodarski spisi.
- BISKUPIJSKO BOGOSLOVNO SJEMENIŠTE U ĐAKOVU - Đakovo (1810-); 1810 2000: svež. 25, ormara 2.

Zbirke:

- ZBIRKA MATIČNIH KNJIGA I PARICA ĐAKOVAČKE BISKUPIJE; 1820-1885: svež. 120; 12.
- KORESPONDENCIJA ĐAKOVAČKIH BISKUPA; 1805-1905: svež. 130; 12.

Osim postojanja određenih registraturnih evidencija, u tom su arhivu u tijeku postupci arhivističke obrade gradiva i izrade obavijesnih pomagala za fondove i zbirke u skladu sa suvremenim arhivističkim standardima. Uz nadstojnika arhiva, u arhivu je zaposlen jedan stručni djelatnik, ali je zbog stanja gradiva i opsega arhivskih poslova te opsluživanja korisnika potrebno još stručnih djelatnika.

Navedeni primjeri pokazuju moguću perspektivu, ali ona zahtijeva prethodnu stručnu analizu postojećeg stanja u svim arhivima katoličke provenijencije u Slavoniji, a potom aktualno planiranje obrade i opisa uz primjenu suvremene arhivske teorije i prakse. U takvom radu mogu uvelike pomoći smjernica Sekcije za crkvene arhive i arhive vjerskih zajednica

Međunarodnog arhivskog vijeća.²⁶ Zbog svoga opsega, sadržaja i vrijednosti, to arhivsko gradivo svakako zaslužuje trajnu pažnju crkvene i šire društvene javnosti, a sukladno tome i sustavnu arhivističku obradu, opis i zaštitu.

Primjer zajedničke brige države i crkve o vjerskoj kulturnoj baštini vidi se i u ugovorima između Svete Stolice i Republike Hrvatske sklopljenima 2000. godine, osobito u Ugovoru o suradnji na području odgoja i kulture.²⁷ Tu se govori o zaštiti i unapređenju kulturne baštine Katoličke crkve jer „kulturna i umjetnička baština Katoličke Crkve te brojni dokumenti pohranjeni u crkvenim arhivima i knjižnicama sačinjavaju dragocjeni dio cjelokupne hrvatske kulturne baštine.“²⁸ Postupak provedbe onoga što je zacrtano ugovorima stoji jednako na Crkvi i na državi.

26 *Stručna arhivistička javnost na svjetskom planu nije specifičan vjerski segment arhivske baštine prepustila slučaju ili samim imateljima. Nasuprot tomu, u okviru Međunarodnog arhivskog vijeća (International Council on Archives - ICA) osnovana je i djeluje posebna sekcija za crkvene arhive i arhive vjerskih zajednica (International Council on Archives / Section for Archives of Churches and Religious Denominations - ICA/SKR). Međunarodno arhivsko vijeće jest stručna međunarodna organizacija usmjerena na promicanje zaštite, razvoja i korištenja svjetske arhivske baštine. Sekcija za crkvene arhive i arhive vjerskih zajednica ima zadatak promicanja profesionalne i školske suradnje te komunikacije među arhivima i arhivistima crkava i vjerskih zajednica. Ta je sekcija 2002. godine u Kotoru (Crna Gora) organizirala međunarodnu konferenciju pod naslovom Crkveni arhivi i knjižnice (Church archives & libraries) na kojoj su iznošena međunarodna iskustva u zaštiti, vrednovanju, obradi i predstavljanju kulturnoga blaga koje se čuva u baštinskim ustanovama toga tipa, a radovi su objavljeni u posebnom izdanju Church archives & libraries, International Experiences on Protection, Appraisal, Description and Preservation of Cultural Heritage. Kotor : International Council on Archives / Section for Archives of Churches and Religious Denominations (ICA/SKR), 2004.*

27 *Vidi: Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske : povijest nastanka i komentar Nikola Eterović : Predgovor Josip Božanić, Zagreb : Hrvatska biskupska konferencija : Glas Koncila, 2001., str. 41-50.*

28 *Ugovor o suradnji na području odgoja i kulture, čl. 13., st. 1.*

Historical Material in Church Archives of Slavonia – Archival Legacy of Catholic Provenance

Summary

This paper defines fundamental notions of legacy, creator, proprietor, provenance and historical context of the archival material that originate from and have been kept ‘in situ’ within the institutions of the Catholic church in Slavonia. Their historical development under the influence of temporal and geographical determinants has been presented. The elaboration of the issue has been directed towards a specific archival legacy of Catholic provenance originating from Slavonia where it is still preserved. It is a written trace of existence and work of particular institutions and persons whose common feature is the activity within the Catholic church. The hierarchial levels have been articulated that represent an actual screen of ecclesiastical and other institutions in Slavonia housing archival materials of the Catholic provenance in their archives. Subject-archival legacy has been described on the basis of its functional, typological and content-related significance. Eventually, in spirit of contemporary archival theory and practice, information significance of the preserved archival legacy of the Catholic provenance in Slavonia has been assessed in depicting possible prospects of its preservation and use.

Key words: Ecclesiastical archives, archival legacy, provenance, the Catholic church, Slavonia